

УДК 007 : 304 : 070

ІДЕОЛОГЕМИ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО СВІТОПІЗНАННЯ РИШАРДА КАПУСЬЦІНСЬКОГО ЯК ВИКЛИК СУЧАСНИМ ІНТЕРПРЕТАЦІЯМ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗМІ

Тарас Лильо

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua*

У статті проаналізовано основні засади/ідеологеми журналістської діяльності всесвітньо відомого польського репортера Ришарда Капусьцінського, особливо ті, які полегшують нестереотипне розуміння призначення журналіста.

Ключові слова: об'єктивність, суб'єктивність, місія, фрагментація дійсності, деконтекстуалізація, ЗМІ.

Ще за життя Ришарда Капусьцінського називали “чарівником репортажу”, “Геродотом нашого часу”, “голосом третього світу”, “репортером століття”... Однак для нього ці слова були в постійному пошуку адресата, бо належав до тих небагатьох постатей, чию велич приховує скромність і незбагненна вимогливість до себе. Ця вимогливість була результативною, оскільки її наслідком стала глибина думок, рефлексій (над світом і над людиною), які не тільки впливають на такі фундаментальні категорії в журналістській практиці, як призначення, місія, правда, емпатія, а й істотно корегують теорію функціонування ЗМІ. Для певних усталених ідеологем-стереотипів (об'єктивність, плюралізм, попит породжує пропозицію тощо), які регламентують характер масової комунікаційної сфери, деякі імперативи Капусьцінського можна трактувати як виклик, адже він належав до радикальних критиків сучасних ЗМІ і світу, в якому живемо і яким у засадничих моментах є небезпечно задоволені. Його бентежив факт, що під тиском власників медіа не хочуть пробуджувати сумління споживачів інформації, які повинні бути задоволені і мати егоїстичну впевненість, що метою їхнього життя є спокійне, нічим необмежене, необтяжене образами голоду, нещастя і знищень споживацтво. Деякі його висловлювання не зовсім гармоніювали з поняттям “політична коректність”, за що їхнього автора свого часу ледь не вилучили (за участю медіа) з публічного дискурсу.

Мета статті — виявити основні ідеологеми журналістської діяльності Ришарда Капусьцінського й показати їхні функціональні можливості в сучасному медіа-дискурсі.

Місія журналіста. Ришард Капусьцінський трактував журналістику як місію вищого порядку, як покликання, а журналіста відрізняв від медіа-працівника (реєстратора фактів). У своїх працях він аналізує багато критеріїв

справжнього журналіста, однак стверджує, що для заняття журналістикою передовсім треба бути доброю людиною... “Тільки добрій людині під силу зрозуміти інших, їхні наміри, віру, зацікавлення, труднощі і трагедії, й одразу, з першої хвилини, стати частиною їхньої долі” [1]. В основі такого підходу є переконання, що слово може покращувати світ чи хоча би застерігати перед його погіршенням. Капусьцінський зневажав цинізм, визнавав оптимізм, який схилив його до пошуку правди в кожній людині. Такі імперативи істотно відрізняються від сучасних спроб трактувати агресивність, ворожість до об’єкту висвітлення як професійну рису і, навіть більше, — як елемент журналістської етики.

Зазначене трактування призначення журналістики в Ришарда Капусьцінського було зумовлене важливістю преси в сучасному суспільстві. “Медіа поступово стають першою владою... Людина щоразу більше формує погляди і переконання не стільки на підставі власного досвіду, скільки з інформації та думок, взятих з медіа” [2]. У книжці “Lapidarium V” [2] він згадує слова колумбійського есеїста Вільяма Оспіни, згідно з якими ЗМІ повинні не тільки інформувати, а передовсім окультурнювати, оскільки сучасність проявляється не лише в техніці, але й в ідеях. Хтось може користуватися найновішою технікою, але ментально, культурно перебувати в кам’яному віці. Світоглядний рівень діяльності ЗМІ для Капусьцінського мав найбільше значення, відтак своє покликання він визначав як “бути перекладачем”, тільки не з мови на мову, а з культури на культуру. Такий імператив гармонійно накладався на стан світу, різноманітність якого (і право цієї різноманітності на правду, голос та надію) Репортер цінував чи не найбільше. Саме культурні глибини цієї різноманітності навчили його пізнавати чужі реалії, чужі аури зі смиренням, бо незалежно від знань чужинець може перебувати лише на шляху постійного “наближення до” ментальних кодів, структур інших народів. Капусьцінському вдалося пройти велику відстань у цьому напрямку, адже масштаб такого наближення рівнозначний масштабу таланту і посвяті.

Об’єктивність ЗМІ. Для Ришарда Капусьцінського не існувало поняття *об’єктивізм* у чистому вигляді як об’єктивне відображення дійсності. Ця категорія могла існувати лише в параметрах сумління. Інакше кажучи, кожен журналіст повинен дати відповідь, чи сказане ним слово правдиве.

На перший погляд такий спосіб відтворення світу, долі народів й окремих людей був легалізований напрямом “нова журналістика” (література факту, паражурналізм, суб’єктивна проза, література ідей), яка описує факти літературними засобами. Твердження про неможливість створити об’єктивний репортаж, про його суб’єктивну природу є, на думку Капусьцінського, “засадничим для усієї літератури. Вона — версія певного автора, на окреслену тему... Важливо, щоб зберігати здатність співпереживати, щоб існували речі, які можуть викликати подив, потрясіння... Важливо, щоб людину не вразила байдужість” [3]. Коли після видруку тексту “Імперії” [4] йому закидали однобоке трактування Росії, зокрема, що вона не є лише країною смутку, бо там можна побачити веселих людей, автор погоджувався й водночас казав, що бачить Росію так, як написав і додав, що в згаданій праці немає нічого важливішого, ніж суб’єктивне сприйняття дійсності. Ришард Капусьцінський “створює свою візію світу, буде динамічний образ, в якому драматизмові самих подій товаришує драматизм, спричинений літературними формами” [5]. У своїх репортажах Капусьцінський

не просто відтворює реальні події відсторонено, а світ, який він спочатку переносить у середину себе, пропускає крізь свою емпатію. “Бути репортером” для Капусьцінського означає більше, ніж “писати репортажі”. Для нього людина є “репортером під час самого акту рефлексійного пізнання світу. Воно може бути записане, озвучене, або навіть ні: достатньо, що світ буде в людині” [6]. Він щиро вірив, що людське пізнання потребує не лише сухої реєстрації фактів, збору придатної інформації. “Те, що зустрічаю, має свої долі, які залишаються для мене недоступними, але будуть мене зачіпати до живого, пробуджувати, надихати своїм виглядом, і в цій ситуації тільки я можу промовляти від їхнього імені” [7]. У цьому контексті значення має не те, література це чи журналістика. Істотною є функція розширення вимірів життя. Благородна мета виправдовує усі виражальні засоби. Це якраз той випадок, коли параметри мотивації переважають над параметрами вузькопрофесійних, спеціалізованих стандартів репортерства. Кордоцентризм Капусьцінського немов трансформує суб’єктивне в об’єктивне. Своїми текстами він актуалізує поставлені ще Ральфом Емерсоном питання: “Чому ми не віримо своїм думкам? Чому не віримо, що відчуття, яке наше серце сприймає як істинне, не є істинним відчуттям й інших людей? Коли ми висловимо найсокровенніше наше переконання, то виявиться, що воно є й надбанням великої кількості людей, тому що все суб’єктивне може стати об’єктивним [8]”.

Звинувачувати Капусьцінського у фальсифікації дійсності [9] безпідставно хоча б тому, що створені ним образ імператора Ефіопії Гайле Селласіє чи шаха Ірану Рези Пахлаві настільки правдоподібні та універсальні водночас, що в них себе пізнавали владоможці багатьох країн, а дехто з іноземних критиків натякав на Едварда Герекка. Книжки Капусьцінського не видавали в СРСР, а “Цезаря” забороняли в Марокко попри те, що писати про Хасана автор наміру не мав. Хіба можна викликати таку реакцію без справедливого потрапляння у реальність? “Вся творчість Капусьцінського може бути доказом того, якою відчутною є різниця між правдоподібністю і достовірністю, цими, здавалося б синонімічними категоріями” [10]. Згаданий вище суб’єктивізм не заважав описувати світ як певну структуру, яка хоче бути зрозумілою, відчутною в категоріях сенсу, правди.

Ришард Капусьцінський побоювався світу, в якому вибір буде затінений фіктивною „повнотою” образу, позірним об’єктивізмом: “Змонополізовані Заходом медіа утримують дихотомічний поділ світу на країни розвинуті та нерозвинуті, країни з давньою демократичною традицією і без цієї традиції. Все, що не є західним світом, західна ментальність бачить як різновид загрози. Тут нема позитивної філософії, наміру до співпраці, комунікації. Замість налаштуватися на партнерство — налаштовуються на контроль, застереження перед небезпеками: мафія, людський приріст, громадянські війни, міграція...” [11].

Капусьцінський стверджував, що для покращення людини і світу не достатньо звичайної каталогізації фактів, адже не йдеться лише про те, щоб читач дізнався, скільки осіб загинуло, яку зброю застосовано, як це прокоментував речник уряду або якийсь президент чи прем’єр. Важить, щоб опис факту щось читачеві сказав, сприяв розумінню, переосмисленню і переживанню. Репортер постійно наголошував [12], що відокремлення фактів від оцінок — засада американської філософії ЗМІ. Там завжди розрізняли чисту інформацію (hard news) і коментар. Тому в кожній редакції англосакської традиції є “news men”, тобто

люди, які постачають чисту інформацію, і водночас працює група досвідчених журналістів — “columnists”, завдання яких — коментувати інформацію. Натомість у нашій традиції переважає коментована інформація, автором якої є одна особа. Твердження про необхідність відокремлення фактів від оцінок — це звичайнісінькі переклади американських підручників із журналістики. За Капусьцінським, справжнім мистецтвом не є наслідування, а відкриття реальності, під фактажною поверхнею якої заховано таємницю. Тому журналіст повинен звертати увагу на те, що нібито банальна подія може вміщувати в собі “всесвіт трансцендентних значень”. Як наслідок — з’являється потреба відкривати законспірований у буденності сакрум.

Фрагментаризація дійсності. З часом Капусьцінський менше вірив у лінійність, тяглість і послідовності фактів. Хотів затриматися і поміркувати над фрагментом, який для нього був частиною цілого, ключем, що відчиняє нам простір, який журналіст повинен заповнити словом, оживити. Інакше кажучи, пізнання фрагменту є передумовою осмислення масштабних тенденцій і явищ, не формою, а змістом, символізованою концентрацією цілості. Важливість фрагменту як об’єкта пізнання дійсності була наслідком усвідомлення планети як сукупності великих різноманітностей. Своє приязне ставлення до світу ми починаємо з пізнання його частини, “коли старанно і терпеливо вивчаємо дрібні предмети” [7]. Саме вони допомагають наблизитись до правди, бо її потрібно шукати у взаємозв’язках елементів, а не в них самих. Майстер синтетичного погляду на світ був водночас проти безпідставних узагальнень — продукту уніфікаційного мислення, бездискусійної гомогенізації дійсності.

Капусьцінському дуже імпонувала французька школа “Анналів” (Бродель, Февре). Вона репрезентувала спосіб мислення, суть якого полягав у виворенні цілісного образу з деталей і видобуванні з історії тривалих, незмінних елементів. Такий стиль чи не найвиразніше виявив себе під час написання “Імперії” [4], навіть серед уламків якої він зумів віднайти вічні теми. Розмірковуючи над жертвами Колими, Капусьцінський пише: “Подумав про страшне невикористання терпіння. Любов залишає свій твір — це наступне покоління, яке приходить на світ, тривання людства. Але терпіння? Така велика частина людського пережиття, болісна і найтяжча, проходить і не залишає сліду. Коли б зібрати енергію терпіння, яку тут вивільнили мільйони людей, і перетворити її в силу творіння, можна було би з нашої планети створити квітучий сад” [4].

Здатність Капусьцінського брати з історії вогонь, а не попіл — вражає. Згодом він констатуватиме, що нема вже комунізму, нема генерального секретаря Горбачова, але бабуся, яку вдалося відшукати в дерев’яній хатині в далекому Сибіру, її бідність, спосіб мислення, ментальність, спроби віднайти внутрішній лад, спокій і стійкість до викликів долі — це було, є і буде завжди. Такі перспективи сприйняття світу з погляду звичайної людини настільки автентичні, що не лише вражають, а й застерігають. Особливо тепер, коли, на думку Капусьцінського, ЗМІ створили візію світу занадто політизованого, хаотичного і відірваного від “великого тривання”, тобто від суспільних інституцій, ментальності й проблем звичайних людей, які становлять 99% кожного суспільства. Як один з можливих прикладів такої тенденції він наводив тотальне поширення засобами масової інформації агресивних зразків споживацтва без їх причиново-наслідкової прив’язки до взірців праці.

Деконтекстуалізація. У численних інтерв'ю Ришард Капусьцінський часто повторював, що перед тим як вивчити іспанську мову, треба навчитися Іспанії. Він був противником радикальної спеціалізації журналістського знання і наголошував на фундаментальній підготовці журналіста. Це було передумовою наближення до інших світів. Адептам журналістики він давав пораду: “На кожну сторінку написаного тексту мусиш прочитати сто сторінок того, що на цю тему написали інші” [13]. На питання, як писати, Репортер завжди відповідав так: “Передовсім читати”. Глибокі знання, берківська “мудрість предків” розкривають перед журналістом дуже важливу контекстуальність події чи долі. Контекст надає певним явищам і тенденціям сенсу. Капусьцінський метафорично прирівнював журналіста до *casador furtivo* (з іспан. — браконьєр), який працює на полі соціології, психології, політичних наук. Ґрунтовна підготовка застерігає журналіста від провінціалізації мислення — ознаки сучасної людини, яка переплутує мудрість з інформацією і намагається вирішити життєві проблеми в термінах техніки. Така “людина стає провінціалом у часі, для неї історія — лише хроніка людських відкриттів, які своє відслужили і були викинуті на смітник, а світ — власність нині суцих, в якому мертві не беруть участі [14]. Під час написання синтетичного есе про Африку “Гебан” [15] Капусьцінський нагромадив й опрацював 260 позицій на тему цього континенту. Він хотів, щоб книжка впорядкувала знання західної людини про чорний материк. Коли 1996 року стався конфлікт між тутсі і хуту, Репортер переживав, що повідомлення з Африки вирвані з контексту, і, як наслідок, суть ворожнечі залишиться поза сферою співпереживання і розумінням. Його непокоїв і той факт, що у пресі немає адекватного висвітлення проблеми тероризму, поле розгляду якого нав'язливо звели до військових акцій чи контрзаходів, відірвали від контексту, від таких питань, як міжкультурні конфлікти, злидні світу тощо. Як наслідок, в одному зі своїх останніх есе [16] Капусьцінський говорить про шанс, який медіа 11 вересня втратили.

В останній день січня 2007 року Ришарда Капусьцінського поховали у Варшаві... Його життя нагадує самоспалення. Але ж як багато залишається після такого життя, коли воно має справжню посвяту... У книзі співчуття продовжують з'являтися слова смутку і вдячності людей з різних куточків світу. Ними промовляють від імені всього людства.

1. Бондар А. Ришард Капусьцінський між історією та літературою // Критика. — 2007. — Ч. 6. — С. 30.
2. Лильо Т. Ришард Капусьцінський: “Нещастям для медіа є інтелектуальні лінощі їхнього споживача” // День. — 2003. — 19 верес.
3. Ложь Рышарда Капусцинского, или, если угодно, “Магический реализм” усопшего мастера // Русский журнал. — 2007. — 23 окт.
4. Эмерсон Р. Доверие к себе // Нравственная философия. — Минск-Москва : ХАРВЕСТ АСТ, 2001. — С. 61.
5. Bortnowska H. Z krainy inności // Tygodnik Powszechny. — 2007. — 4 lut.
6. Gazeta Wyborcza. — 1994. — 5 paźd.
7. Jarzębski J. Życie w błysku // Tygodnik Powszechny. — 2007. — 4 lut.
8. Kapuściński R. Autoportret reportera. — Kraków : Znak, 2004. — S. 21.

9. Kapuściński R. Lapidarium V. — Warszawa : Czytelnik, 2002. — S. 108.
10. Kapuściński R. Imperium. — Warszawa: Czytelnik, 2001. — 336 s.
11. Kapuściński R. Podróże z Herodotem. — Kraków : Znak, 2004. — S. 225.
12. Kapuściński R. Heban. — Warszawa : Czytelnik, 2003. — 341 s.
13. Kapuściński R. Pod władzą mediów // Polityka. — 2007. — 1 lut.
14. Sławek T. Przyjaźń ze światem // Tygodnik Powszechny. — 2007. — 4 lut.
15. Szczygieł M. Jeszcze jedna podróż // Gazeta Wyborcza. — 2007. — 27 stycz.
16. Tochman W. Twórcze pisanie niefikcyjne // Tygodnik Powszechny. — 2007. — 4 lut.

**RYSZARD KAPUSCINSKI'S IDEOLOGICAL JOURNALISTIC CONCEPTION
OF THE WORLD AS A CHALLENGE TO MODERN INTERPRETATION
OF THE MEDIA DESTINATION**

Taras Lylio

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine
E-mail: journft@franko.lviv.ua

The article attempts to produce the polemic discourse upon the main principles/ideologemes of well known Polish reporter Ryszard Kapuściński's new journalism.

Key words: objectivism, subjectivism, mission, fragmentation of reality, mass media.

**ИДЕОЛОГЕМЫ ЖУРНАЛИСТСКОГО ПОЗНАНИЯ МИРА
РЫШАРДА КАПУСЦИНСКОГО КАК ВЫЗОВ СОВРЕМЕННЫМ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯМ ПРЕДНАЗНАЧЕНИЯ СМИ**

Тарас Лильо

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
E-mail: journft@franko.lviv.ua

В статье проанализированы основные принципы/идеологемы журналистской деятельности всемирно известного польского репортера Рышарда Капусцинского, особенно те, которые упрощают нестереотипное понимание предназначения журналиста.

Ключевые слова: объективность, субъективность, миссия, фрагментация действительности, деконтекстуализация, СМИ.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2011

Прийнята до друку 26.09.2011